

מימי חסקין

דמות הקורבן הנופל בקרב בספרות העלייה השנייה¹

תקציר: המאמר מנתח את התגובה הספרותית למוות בקרב בתקופת העלייה השנייה (1904-1914) ומבחין בארבעה מנגנונים לאומיים, אשר היתוו את היחס לנופלים בקרב: ההצדקה הלאומית, הדת, ההשגבה והנקמה. בנוסף, נבחנת ההתמודדות עם המוות בקרב מנקודת מבט מגדרית. המאמר מראה כיצד ספרות התקופה כוננה תרבות של אהדה למוות בקרב.

מילות מפתח: העלייה השנייה, ספרות, מוות, לאומיות, מנגנון לאומי, קורבן, הקרבה, ספר 'יזכור', דם, הצדקה לאומית, דת, השגבה, נקמה, נשים, מגדר.

סוגיית הקורבן הנופל בקרב היא מרכזית בלאומיותה של אומה החיה על חרבה. עם תחילת המאבק על גבולות הטריטוריה הלאומית בארץ ישראל, בתחילת המאה העשרים, נאלצה הקהילה היהודית להתמודד עם מותם של לוחמיה. הספרות העברית, כזרוע מבצעת של הלאומיות היהודית, הרבתה לעסוק בדמותו של הקורבן הנופל בקרב ובהשלכותיו הלאומיות, הפוליטיות והמוסריות. תיאור הקורבן נועד להפיק את המשמעות הפוליטית הרצויה ללאום כתוצאה ממותו. ספרות התקופה דאגה להמיר את המוות והאובדן במשמעות של המשכיות ותקווה.

פרעות קישינוב, ב-1903, היו קו פרשת המים שממנו צמחה העלייה השנייה. הטבח, שחולל סערה בכל רחבי העולם היהודי, עורר תחושה חזקה שעל הציבור היהודי לפתח עצמאות וכוח. הקריאה לכוח התחברה ל"אוטואמנציפציה"² של י"ל פינסקר מ-1881, בה קרא לביסוס רגש הכבוד הלאומי; ול"יהדות השרירים"³ של מקס נורדאו מ-1900. הקריאה לכוח חלחלה באיטיות ללב הציבור היהודי, אולם עתה, עם ההלם של הפרעות, היא נעשתה דחופה והכרחית. התחושה הייתה שחובה להקים כוח מגן, שיש להסיט את מהלך ההיסטוריה ולשנות את הגורל היהודי מן היסוד. התגובה הספרותית לפרעות ממחישה את המהלך החדש. דוגמה קיצונית היא שירו של יעקב כהן, "בריונים":

**קִמְנוּ שְׁכָנוּ! וּבְחַדָּשׁ אֵיל, צְעִירִים אוֹנִים,
קִמְנוּ שְׁכָנוּ אֲנַחְנוּ - בְּרִיוֹנִים!**

1. מאמר זה הנו תמצית קצרה של עבודת הדוקטורט הנושאת שם זה, אשר הוגשה על ידי לסנאט האוניברסיטה העברית ואושרה בנובמבר 2008.
2. פינסקר, י"ל. [תשי"ג]. אבטואמנציפציה. כל כתיבי אחד העם. תל-אביב: דביר, ירושלים: הוצאה עברית. עמ' תק"י.
3. נורדאו, מקס. [תשט"ו, 1954]. יהדות השרירים. בתוך: כתבים ציוניים, ספר א', נאומים ומאמרים (1899-1900). עורך: ב. נתניהו. ירושלים: הספרייה הציונית על-יד ההסתדרות הציונית. עמ' 187-188.

**בָּאנוּ לְגֵאוֹל אֲרָצְנוּ בְּסַעַר מְלַחְמָה -
אָנוּ תוֹבְכֵים הַנְּחֻלָּה הַזֹּאת בְּיַד רָמָה!
בְּדָם וְאֵשׁ יְהוּדָה נִפְלָה,
וּבְדָם וְאֵשׁ יְהוּדָה תָּקוּם! ---⁴**

יעקב כהן מכונן בשירו את תפישת הכוח הלאומי. התביעה למימוש הלאומיות תיעשה בכוח, בכריזנות, במלחמה, בדם ובאש. התגובה הספרותית הבולטת והמשפיעה ביותר הייתה הפואמה של ביאליק "בעיר ההריגה".⁵ הפואמה, שתיארה את הזוועות באופן חסר רחמים, התפשטה ברחבי העולם היהודי ודירבנה את ההנעה של המעשה הפוליטי שהתבקש – יצירת הוויה עצמאית בטריטוריה הלאומית. השיר תיאר את הזוועות באופן חסר רחמים, אך ציווה על איפוק כדי לתעל את הזעם להפקת כוח פוליטי ממשי. למרות שהשיר בז לקורבנות הוא התקבל בציבור היהודי הרחב כאמת נבואית, ולכן היה בכוחו לכונן את המהלך הלאומי החדש שהתגלם בדמותה של העלייה השנייה.

ההוויה החדשה התמצתה בתואר "עבריות", כפי שניסח מ"י ברדיצ'בסקי עוד ב-1897, במסתו "סתירה ובניין".⁶ התואר "עברי" היה מנוגד להוויה הגלותית ונגזרו ממנו הערכים החדשים, שההוויה החדשה ביקשה לממש: שפה עברית, עבודה עברית ושמירה עברית. הקריאה לכוח וליכולת להשיב מלחמה שיערה, התבטאה בהקמתם של ארגונים צבאיים. הנודע מכולם היה ארגון השמירה החשאי "בר גיורא", שלימים הפך לארגון "השומר". השמירה התעצבה כערך מרכזי בתרבותה של העלייה השנייה, משום שהיא מימשה התגברות על הפחד העמוק מפני איום הכליה של היהדות. כפי שהראה ישראל ברטל,⁷ ההתגברות על האויב הייתה על ידי הידמות לו. מיומנויות השמירה שנרכשו נעשו תוך מאמץ להוכיח שהשומרים העברים עומדים במבחן לפי קני המידה המקובלים על הסביבה הערבית. לגופניות שייצגו הערבים היה כוח משיכה רב. שומר עברי שבלט בערביותו נחשב ראוי במיוחד. כך למשל, עולה בהספד שכתב ר' בנימין, יהושע רדלר פלדמן, בשנת 1910, על דב (ברלה) שוויגר:

"ברלה קינא בהחיים הערבים. החיים האלה היו לו לסמל, למשאת נפש, להנשגב וההוד שבחיים [...]. נודמן לו סוס דוהר ומייד קפץ ברל ועשה בו פנטסיה כדרך הערבים. [...]

4. כהן, יעקב וילי-דצמבר 1903. בריונים. השלח, 12. עמ' 565.

5. ביאליק, ח"ג. (תמוז תרס"ג – י"א תשרי תרס"ד). [תש"ן 1990]. בעיר ההריגה. מתוך – חיים נחמן ביאליק, שירים תרנ"ט-תרצ"ד. מהדורה מדעית. ערכו: ד' מירון, ע' שביט, ש' טרטנר, ז' שמיר ור' שנפלד. תל אביב: מכון כ"ץ, הוצאת דביר. עמ' 168-174.

6. ברדיצ'בסקי (בן גריון), מיכה, יוסף (תרנ"ח, 1897). [2002]. סתירה ובניין (הגיונות). כתבים ה'. בעריכת אבנר הולצמן. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמ' 110.

7. ברטל, ישראל [1997]. קוזק וברווי: עולם הדימויים הלאומי החדש. העלייה השנייה – מחקרים, מקורות, אישים. כרך מחקרים. עורך: ישראל ברטל. ירושלים: הוצאת יד בן צבי. עמ' 482-493.

הוא התערב, יותר נכון חפץ להתערב, להיות כמתוקנים שבהם. הוא חפץ להיות בעבריותו המוחלטת דומה להם, שיהא העברי שבו דומה להערכי שבהם".⁸

גישה הפוכה, המתייחסת בביקורתיות אל תרבות הכוח, עלתה ברשמי ביקורו של דוד פרישמאן בארץ ב-1911. פרישמאן דחה את הרווחים הלאומיים שהאלימות מעניקה ושלל לחלוטין את הפגנת הכוח לשם כוח:

"השומרים הרוכבים בסוסים, אותם בני הנעורים, אשר גידיהם מלאים אש תמיד והם מראים לך את אותותיהם ומופתיהם ולהטטיהם, אשר הם עושים בסוסייהם, ממש כפראים במדבר, וקוראים לזה 'פנטסיה' – השומרים האלה יותר ממה שהם יוצאים לשמור על עצמם, הם מתגרים באחרים. העיקר הוא אצלם, שידעו אחרים כי העם היושב פה הוא עם מר ונמהר, ויראו תמיד ולא יזידו".⁹

פרישמאן ייצג עמדה יוצאת דופן, בעוד שהרוב אימצו את תרבות הכוח, שדירבנה את שינוי התדמית האישית והלאומית והמאבק הצבאי, שהלך והתרחב. כל אלו התנקזו לתוך השמירה ועיצבו ערך מרכזי בעיצוב הלאומיות של העלייה השנייה.

המאבק על תחומי הטריטוריה, שגרם לעיתים למותם של השומרים בקרב, יצר מציאות שקשה היה להכילה. השומרים גילמו בגופם, בכוחם ובנשקם את המסקנה הלאומית שהוסקה מהפרעות; ולכן, כאשר הם נפגעו – התחושה הייתה של פגיעה בעמוד השדרה של ההוויה הלאומית החדשה ובלב של הציבור העברי. מנהיגי התקופה חיפשו דרכים לתעל את השכול לכיוון חיובי ולמצוא לו תמורה ראויה.

כפי שהשירים בעקבות פרעות קישינוב עיצבו את התגובה הלאומית לפרעות, כך עכשיו המציאות האסונית יצרה צורך בתגובה חדשה. הטקסט המרכזי שהגיב על המוות בקרב היה הספר **"יזכור – מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י"**¹⁰ משנת 1911, שנכתב לזכרם של שמונה לוחמים שנהרגו בין 1880 ל-1911. ייעודו הראשוני של הספר נועד להנצחה אישית, אך הזיהוי של הקורבן היחיד עם המטרות הלאומיות והרדוקציה הלאומית שנעשתה לאישיותו החד פעמית, בנו את הספר כפנתיאון של גבורה לאומית.¹¹

בנוסף לספר היזכור, נדפסו בעיתונות מאמרים פובליציסטיים, סיפורים, מחזות, קטעי רומן ושירה, המצטרפים יחד למסה ספרותית רחבה המכוננת את דמותו של הקורבן הנופל בקרב.

8. רדלר-פלדמן, יהושע (ר' בנימין). [תר"ע, 1910]. שלושה שמתו כאחד. **הפועל הצעיר**, 12.

9. פרישמאן, דוד [כ' סיון תרע"א, 16.6.1911]. הידעת את הארץ? (רשימות ממסעי בארץ ישראל). **הצפירה**. 126.

10. **יזכור**. [התרע"ב]. מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י. עורך: א"ז רבינוביץ'. יפו. א"י. דפוס א' אתין.

11. לא כולם נכנסו לספר היזכור ובחלק מהמקרים הביוגרפיה של הקורבנות שוכתבה. למשל, אברהם יוסף ברל, שהיה שומר, נהרג מאש חברו; אך ספר היזכור מטשטש במכוון את נסיבות מותו; ככל הנראה כדי ליצור תדמית כאילו ברל נהרג באופן יוקרתי יותר – במאבק עם ערבים. על פי נקדימון רוגל, **קתדרה** 69 (ספטמבר 1993). ירושלים: הוצאת יד בן צבי.

ספרות זו יוצקת לדמות הקורבן מסרים לאומיים מפצים וממירה את חוסר המשמעות של המוות במסר של חיים, תקווה והמשך.

הצורך בהאדרת הקורבנות נובע מתפקידם החברתי. במקורו הקדום, הקורבן מוגש לאלוהים במטרה לכוון ולחזק את הקשר עמו. הקרבת הקורבן היא מעין עסקת חליפין עם האלוהות, המושתתת על התפישה של נתינה תמורת תמורה. יחסי החליפין עם האלוהות מושתתים על דם והקורבן הוא האמצעי להשגת ריצוי או כפרה. על פי רנה ז'יראר,¹² חברה הנתונה במאבק אלים מתמרקת מתחושת האשמה על חלקה באלימות באמצעות הקרבת קורבן. עבודת הדוקטורט מנתחת את דרך העיצוב של הקורבן הנופל בקרב, בתקופה הנדונה, ומבחינה בארבעה מנגנונים לאומיים מרכזיים המתמודדים עם המוות בקרב.

ההצדקה הלאומית

המנגנון הראשון הוא ההצדקה הלאומית. הלאומיות מצדיקה את מותו של היחיד למענה. בנדיקט אנדרסון¹³ הסביר שאומה נתפשת כמשהו חסר אינטרסים, ולכן, למרות היותה קהילייה מדומיינת, היא מרשה לעצמה לתבוע קורבנות. השיח הלאומי בונה את האידיאה של קורבן עליון וזו באה תמיד בצירוף אידיאה של טוהר, ובתיווך של המוות כגזירת גורל. לפי ג'ורג' ל. מוסה,¹⁴ הקורבן הלאומי משך את המתנדבים למלחמה משום שהוא נתפש כשליחות קדושה שיש בה כדי להביא להתעלות על השיממון של חיי יומיום. המוות בקרב "משתלם" משום שהוא מעניק הילת גיבורים.

כך למשל, ב-1904, שנתה הראשונה של העלייה השנייה, חיבר יוסף ויתקין, שהיה מורה במושבות, "קול קורא אל צעירי ישראל אשר לבם לעמם ולציון"¹⁵ על מנת שיופץ בגולה ויעודד עלייה לארץ. ויתקין צייר את העלייה לארץ כמשימה קשה ותובענית, אך נעלה. ההקרבה הנדרשת בה טומנת בחובה פיצוי ויוקרה. הנחת היסוד העומדת בבסיס הדברים היא שהלאום עולה בערכו ובחשיבותו על היחידים המרכיבים אותו:

**"בדמיונו ראינו את עצמנו עפים ישר אל מטרנו, כמעט בלי כל עמל וקרבן מצדנו [...]
נסוגים אחור מכל מכשול וקרבן קטן [...]. כמה כוח ודם צריך להקריב [...]. כמה כסף ועמל יקריב כל אחד מהעמים [...]. כמה דם ודמעות ישפך בעד ניצחון לאומי קטן [...].
כמה מקריבים העמים [...]. על מזבח חירותם המדינית."**

12. Girard, Rene. [1988]. *To Double Business Bound: Essays on Literature, Mimesis, and Anthropology*, Baltimore: The Hopkins University Press, pp. 136-154

13. אנדרסון, בנדיקט. [תשנ"ט, 1999]. *קהילות מדומיינות*. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה. עמ' 15-190.

14. מוסה, ל' ג'ורג'. [תשנ"ד, 1994]. *הנופלים בקרב*. תל אביב: ספריית אופקים. הוצאת עם עובד.

15. ויתקין, יוסף. (אדר, תרס"ו). [1997]. *קול קורא אל צעירי ישראל אשר לבם לעמם ולציון*. נדפס: *העלייה השנייה – מקומם, מקורות, אישים*. כרך מקורות בעריכת יהושע קניאל. ירושלים: יד בן צבי. עמ' 7-13.

ככל שויתקין מדגיש את נחיצות ההקרבה, ככל שהוא מפרט את סוגי המוות שמלחמת עצמאות דורשת – דבריו אודות הצורך בקורבנות מקבלים מימד של אמת מוחלטת, של גזירת גורל, של משהו שאין לערער עליו. בתוך כך, המוות הלאומי מרצון, שהופך למעין חוק טבע, מאבד מנוראותו החד פעמית והופך למשהו שהוא לא רק הכרחי אלא גם ראוי ורצוי. דוגמה נוספת עולה בשירו של יעקב כהן, "לטשה צורי"¹⁶:

לְטָשָׁה, לְטָשָׁה, צַרִי שְׁלִי,
 לְטָשָׁה חִישׁ! אֶת-הַחֶרֶב לִי!
 כָּל עוֹד הַחֶרֶב בְּיָדִי –
 דָּרוֹר לִי, דָּרוֹר לְעַם!
 לְטָשָׁה, צַרִי, חִישׁ! אֶל כָּל-צַד
 שְׁטַפּוּ, גָּצִים, קוֹל אֶל כִּי רָד:
 דָּם!

החרב, כמטאפורה קיצונית לאלימות, היא התנאי ל"דרור לעם". לכן, יש הצדקה לשפיכות הדמים הנגזרת ממנה. יתרה מזאת, יש ללטש את החרב במהירות כדי שתוכל לבצע, במצוות אלוהים, את תפקידה.

הדהוד חריף לאהבת האומה ולוויתור מרצון על החיים למענה, נמצא במכתבו של הרץ ברסקי, בעקבות מותו בקרב של בנו, משה, ב-22 בנובמבר 1913. האב מקבל ברצון את קורבן בנו למען האומה. במכתבו לחברי דגניה, האב מתייחס לאובדן רק בהקשר הלאומי ולכן הוא מייעד את בנו השני לקורבן ההמשך:

"מקווה אנוכי, שזכר בני המנוח עוד יוסיף לכם עוצמה ועוז למעוד בקשרי המלחמה הקדושה, עד סוף הוציאנו אל הפועל את רעיונו הגדול, אשר בעדו ובתוככם הקריב בני את נפשו ודמו [...] הננו שולחים לכם את בנו השני, למלא מקום בנו שנפל"¹⁷.

דוגמה נוספת למנגנון ההצדקה הלאומית של שפיכות הדמים מצוייה במאמרו של הסופר קדיש ליב סילמן "מהרהורי לְבָא"¹⁸, המופיע בספר "יזכור":

"דם, דם. יפה הוא צבעו של זה, והאדמה שהוא שוקע בה נעשית יקרה וחביבה עלינו. כי כשם שהדם נחוצ לגוף, וכן לאומה שלמה, כן נחוצ הוא לאדמה. [...] ואלמלא נשפך דם לא היו החיים עצמם מפריים את המחשבה. טול זכרונות דמנו וניטל הרבה מן העבר המזהיר של העולם, ואפילו מזה שלנו. ואלמלא השקינו הארץ בדמנו לא היינו עומדים עליה כיום הזה... אנו שופכים דמנו וחיים פה."

16. כהן, יעקב. (אייר תרס"ג). [תש"ך]. לטשה צורי. כתבי יעקב כהן. כרך א': שירים. תל אביב: דביר.

17. ברסקי, הרץ. (1913). [1961]. מכתב לחברי דגניה. נדפס בתוך: דגניה א' דרכה של דגניה. דבר. עמ' 71.

18. סילמן, קדיש, ליב. [תרע"ב, 1911]. מהרהורי לבא. יזכר. מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י. עורך: א"ז, רבינוביץ'. יפו, א"י. עמ' 49-51.

דם האדם הנשפך למען האדמה הוא – לדברי סילמן – יפה, חיובי. הדם מפרה את המחשבה, מהווה מוקד בזיכרונות העבר, ובעיקר – הדם הוא הסיבה וההוכחה לשייכות אל האדמה הלאומית.

הדת

המנגנון הלאומי השני המתווה את היחס אל הקורבן הוא ההישענות על הדת. השפעות הדת היהודית נלקחו באופן טבעי מבית הגידול הדתי של אנשי העלייה השנייה, ונוכחותם של תכני הדת בנפשם עיצבה את דרכי חשיבתם ואת אורחות חייהם. למרות מראית העין החילונית שנקטו החלוצים הצעירים, ולמרות הפניית העורף שביקשו לחולל באורח חייהם הקודם – יחסם אל הלאומיות שביקשו לכונן היה תיאולוגי מובהק, הן מבחינת הלהט הדתי שאפיין את גישתם למעשה ההתיישבות, הן מבחינת הסימוכין האידיאולוגיים שהיו נעוצים בדת, והן מבחינת ריטואלים יומיומיים שמקורם והשראתם בדת.

המופע הבולט ביותר לעניין זה, הנודע והמשפיע ביותר, הוא עקידת יצחק – האפשרות של הקרבת קורבן אדם על מזבח האידיאל. יצחק שניצל מהעקדה הוא המקור המעצב את הקורבן כמת-חי, באופן בו הסופיות של המוות עוברת מטמורפוזה והקורבן חוזר להיות נוכח בחיים. סיפור **האם ושבעת בניה**,¹⁹ ששרד עוד מימי ראשית בית שני, מגלם בעוצמה את הצורך בהקרבה ואת הרווח, הטעם והיוקרה שיש במוות האידיאולוגי. סיפור זה מופיע בספר 'זכור' בווריאנט מחודש מאת אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ', אז"ר, בשם "אם הבנים".²⁰ הסיפור מספר על אם ששכלה את שלושת בניה. האם, שהיא העדות והמופת להקרבה, מעוצבת על פי הפרדיגמה של האם מהסיפור הקודם. בהתאם לזאת, האם מייצגת את התפישה של יתרון המוות על החיים, והיא מעידה:

"תוצאות המוות לפעמים גדולות מהחיים. אלה הם חיים שאין להם סוף ותכלית. לפעמים על ידי המוות החיים נעשים יותר מעולים, יותר טהורים, יותר קדושים".

לדברי אם הבנים, יש ביכולתו של המוות לשפר את החיים. התגלגלותו של הסיפור לתוך קובץ 'זכור' מעידה על מוצקותה של תפישת ההקרבה הדתית שנכחה בתשתית העולם הרוחני של העלייה השנייה, ועל הרלוונטיות של סיפורי ההקרבה המקודשים למציאות הפוליטית שהתרחשה בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים.

האהדה למוות האידיאולוגי מחוזקת בטקסטים יהודיים קלאסיים נוספים, כגון המדרש "חביבים ייסורים", סיפורו של רבי אמנון ממגנצא ובמיוחד סיפור עשרת הרוגי מלכות –

19. **איכה רבתי**. [תשמ"ג]. פרשה א', מדרש רבה המבואר. בעריכת אברהם צבי שטינברגר (י"ר).

20. רבינוביץ', אלכסנדר, זיסקינד. [תרע"ב, 1911]. אם הבנים. מכתב קדומים מימי הורדוס. יזכר. **מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י**. עורך: אז"ר, רבינוביץ'. דפוס א. אתין: יפו, א"י.

מיתוס המרטירולוגיה היהודי הגדול ביותר, אשר דמויות גיבוריו נתפשו כמופתיות, כמעניקות השראה, כראויות לחיקוי והערצה.

לפי לואי אלתוסר,²¹ המימוש של האידיאולוגיה על ידי היחיד הספציפי נעשה באמצעות ריטואלים קבועים, אשר מבטאים את הרעיונות הנבחרים. כך, כל אימת שאירע מוות על רקע לאומי ביקשו המנגנונים הלאומיים לראות בו את הריטואל הקבוע. בטקסטים הקדומים, האינטרפלציה, ההתגייסות של היחיד למען האידיאולוגיה, נעשית ברגע שנדרשת המרת הדת. כל אימת שהייתה פגיעה בנפש על רקע לאומי – הזכרון החי של מוות על קידוש השם ושל גלריית הדמויות המופתיות נשלף מהמאגר התרבותי. בצד נוראותו, המוות על רקע לאומי נשא חיות ועוצמה, אשר חיזקו את המחויבות היהודית ושימנו את מנגנוני הזהות הלאומית: זהות לאומית המעלה על נס את חירוף הנפש. הזיכרון הלאומי הקים פנתיאון לחורבן, להקרבה, למוות.

באופן פרדוקסלי, הזכרון הלאומי שומר על חיי נצח של סיפורי המוות. החוויה הקורבנית המתמשכת היא בעצם הדבק המאחד של הקהילה והעם. ערך ההקרבה מבטיח את המשך הקיום הלאומי ולכן, במהלך ההיסטוריה היהודית סיפורי ההקרבה מתממשים שוב ושוב, על מנת לאזכר את הברית בין העבר להווה, ועל מנת למצוא עידוד ונחמה.

סיפורי ההקרבה התשתיתיים, כגון הסיפור על ר' עקיבא, שעונה בסירוק בשרו במסרקות ברזל,²² הם סיפורים המעוררים בעתה והערצה גם יחד. היחס הכפול הזה אל הקורבן, של משיכה ודחייה, פחד והערצה, עשוי להתבהר באמצעות המושג שקבע זיגמונד פרויד UNHEIMLICH.²³ מושג זה מבטא קיומן של תחושות מנוגדות בעת ובעונה אחת: חרדה וקירבה, אי נוחות ומורגלות. ההקרבה והמוות קיימים בנפש ככפל פנים מעוררי אימה והזדהות גם יחד. הדת בכלל והפרדיגמה של הקורבן היהודי הקדוש בפרט, עברו טרנספורמציה לאומית. נוכחותו הבולטת של הדיאלוג עם הדת, מוכיח את מוצקותה של הדת בעולם התרבות היהודית. כך, דברי הזכרון למתים, הספרות והפובליציסטיקה שנכתבו אודותם, העניקו למוות הסתמי משמעות דתית. לדוגמה, יהושע טהאן במאמרו הפובליציסטי שפורסם בספר 'זכור' בשם "מסירות נפש"²⁴:

"במסירות נפש דתית מאמין היוצא ליהרג בבטחה, שמיתתו אינה מיתת עולם. [...] הוא גם כן מאמין בהשאת הנפש, אבל לא כל כך בהשאת הנפש היחידית, כי אם בהשאתה של הנפש הצבורית, שנפשו היא חלק ממנה, ניצוץ משלהבתה. [...] אין לך אומה בעולם שכל כך רבו בה הקדושים שמסרו את נפשם על "קידוש השם".

21. אלתוסר, לואי. [2003]. **על האידיאולוגיה**. תרגמה מצרפתית: אריאלה אזולאי. תל אביב: רסלינג.

22. תלמוד בבלי, מסכת ברכות ס"א ע"ב.

23. Freud, Sigmund. [1953]. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XVII (1917-1919), *An Infantile Neurosis and Other Works*, pp. 219-252.

24. טהאן, יעקב. [תרע"ב, 1911]. *מסירות נפש*. **זכור**. מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י. עורך: א"ז רבינוביץ'. יפו, א"י. עמ' 17-20.

המשמעות הדתית מעניקה למוות הפיסי את הישארות הנפש ומבטיחה שתקרין ניצוץ אלוהי ויוקרה לאומית. פנייתם של מעצבי דעת הקהל, בתקופת העלייה השנייה, אל מקורות היניקה של העולם היהודי היא פנייה טבעית המושרשת בלבם וברוח הקולקטיביטי אליה כיוונו. הם ניהלו דיאלוג אינטנסיבי עם המקורות המקודשים המאדירים את ההקרבה, והפיקו מהם את הכוח הפוליטי הנחוץ.

ההשגבה

המנגנון הבא הוא ההשגבה, הקשור להישענות על הדת ומתבסס עליה. ההשגבה מופעלת הן ביחס לקורבן והן ביחס למרחב הציוני, שעבורו מוקרבים החיים. מרגע מותו הקורבן מקבל איכויות נעלות הניתנות לו תוך כדי תהליך ההמרה של החיים במוות. קורבנות העלייה השנייה, ובעיקר השומרים שנהרגו בזמן משמרתם, תוארו באופן שרומם את דמותם ופועלם מעבר לחייהם האמיתיים ומעבר לחייו של האדם הרגיל. מנגנון ההשגבה, שהיתווה את סיפורי חייהם ומותם, פעל באופן דו-כיווני: ביחס לעבר, הוא נועד להקל על אובדנם, באמצעות התנחמות באישיותם הקורנת; וביחס לעתיד, הוא נועד ליצור מהם מופת לחיקוי כדי להכשיר את הלבבות להכלת מותם של הבאים אחריהם.

הקורבן הוא נבחר, מידותיו תרומיות ודמותו מוצגת כגדולה מהחיים. דוגמה אופיינית מצויה בהספד שכתב הסופר יעקב רבינוביץ לזכר רב (ברלי) שויגר:

"בייחוד היה מצלצל צחוק הכסף של ברלי שויגר, איש מאתנו לא האמין שברלי יוכל למות... ברלי עם גומות החן והתלתלים ימות?"²⁵

הקורבן הוא יפה תואר, ניחן בכוח משיכה מיני, ובמיוחד הוא דמות בעלת קסם עד שאפשרות מותו נראית כבלתי אפשרית.

ההשגבה נוצרת בעיקר משום הקדושה המיוחסת למושאייה. הקדושה הזאת מבדילה בין מושאי השגב לבין העולם החילוני והרגיל, ומסמנת את התחום בין החילוני לקדוש, ובין הרגיל למיוחד ולנעלה. הקדושה נוצרת על ידי הסתמכות על טקסטים מקודשים, כלומר, על ידי אימוץ ביטויים ומאפיינים אחרים מתוך הטקסט המקודש, תוך התאמה לסיטואציה הלאומית החדשה.

ההשגבה פעלה, כאמור, גם על המרחב הגיאוגרפי של ההתיישבות הציונית. ההתיישבות הציונית האצילה מיוקרתה על המרחב הגיאוגרפי שבו היא התקיימה ובמיוחד על המרחב הגלילי. חנן חבר מראה שהקדושה של הגליל בכלל, והכנרת בפרט, נועדה לשמר את סיפור ההגירה כסיפור של תשוקה שלעולם אינה מסופקת.²⁶ ב-1908, תיעד ר' בנימין את ימיו

25. רבינוביץ, יעקב. [תרע"ב, 1911]. זכרונות והרהורים. (ע"ד רב שויגר). יזכור. מצבת זכרון לחללי הפועלים העבריים בא"י. עורך: א"ז רבינוביץ. דפוס א. אתין: יפו, א"י.

26. חבר, חנן. [2007]. הכנרת – קדושת המקום הלאום. אל החוף המקווה. הים בתרבות העברית ובספרות העברית. ירושלים: מכון ון ליר. עמ' 45-82.

הראשונים בכנרת, גולת הכותרת של ההוויה הגלילית:

"אתה בא רגלי ממלחמיה, והירדן, הנער העלז הזה, משטה בך... פעם הוא מתקרב אליך וצועד אתה שפי על שפתו ושומע בלחש להמית גליו. ופתאום – נעלם ויחבא בתוך רוכסות הגבעות ואיננו. בשעה זו הנך מסיח את לבך ממנו, מרים את עיניך ומסתכל בתועפות הרים שמסביב וברצועות, רצועות נאות של "נאות דשא עונג ואור" שבין ההרים. [...] ופתאום, פתע־פתאום, – ים כנרת לפניך, מעין עלמה צעירה, בת שבע עשרה שנה, עם עיניים כחולות, נוצצות, מפיקות תום וחיבה וחיים... והרחק־הרחק נשקף הר חרמון בשיא גאות גרנדיוזית, ועל מצחו – נזר של לבנת שלג..."²⁷

תיאורו של ר' בנימין משקף את הקושי שלו להכיל את המרחב המקודש. נהר הירדן מדומה לנער עלז, המתגלה ונעלם, ומשטה במתכונן בו. המראות רודפים זה אחרי זה בלי שההתבוננות בהם מגיעה לידי מיצוי. משום קדושתו ונשגבותו של המרחב, ההטרונגיות שלו בלתי ניתנת להכלה פשוטה ומלאה. גיבורו של מאיר סמילנסקי, ב"קידושים", חלק מרומן המופיע בספר 'יזכור', מתאר את המרחב הנשגב:

"זה הרבה פעמים עליתי על ההר. ובכל פעם לא תרווה עיני מהביט בו. [...] עוד ייף שבעתיים בעליתנו. על כל מדרך כף רגלך ירמה אותך, על כל מדרך כף רגלך יגלה לעיניך מחזה חדש. ויעלם המחזה לפתע פתאום לעומת שבא... עוד לא שבעה עינך מהביט בו ואיננו... אותי לא ירמה עוד! ידעתיו... אותו ואת כל נפתוליו ותחבולות ערמתו ויודע כי שם במקום ההוא, שדרכו מתפתלת הצידה, יראה לעיניך דבר, אשר יצמידך אליו כמוקסם... פני העלם הפנו אל חברו בתפילה של קודש..."²⁸

לפי אדמונד ברק,²⁹ השגב כולל בתוכו מרכיב של אינסופיות בלתי ניתנת להכלה. האינסופיות הזאת (כמו כאן, אצל סמילנסקי: "לא תרווה עיני מהביט בו"; "על כל מדרך כף רגלך יגלה לעיניך מחזה חדש") נועדה למנוע מימוש של סיפור ההגירה הציוני כדי שלא יאבד מהאוטוריטה שלו ומכוחו הפוליטי. קדושת המקום מתבססת על הקשר אל העבר הלאומי ההירואי ועתיקותו הלאומית. למעשה, במובנים רבים, הקשר אל העבר הוא קשר מומצא וכפי שאיבחנו מישל פוקו,³⁰ בדיקה גיניאולוגית יסודית תחשוף אין ספור התחלות והתפצלויות. המיתווציה של

27. רדלר-פלדמן, יהושע (ר' בנימין). (סיון תרס"ח, יוני 1908). [1997]. **העלייה השנייה – מחקרים, מקורות, אישים**. כרך מקורות בעריכת יהושע קניאל. ירושלים: יד יצחק בן צבי. עמ' 228-230.

28. סמילנסקי, מאיר. [תרע"ב, 1911]. קידושים. קטע מרומן. **יזכור. מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י**. עורך: א"ז, רבינוביץ'. יפו, א"י. עמ' 65-72.

29. Burke, Edmund. [1990]. **A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful**, Edited - Phillips, A, Oxford University Press

30. Foucault, Michel. [1977]. "Nietzsche, Genealogy, History", In **Language, Counter-memory, Practice. Selected Essays and Interviews**, tr. from the French by Donald F. Bouchard and Sherry Simon. Ithaca and New-York: Cornell University Press, pp. 139-174

הכנרת וחווית העבודה בה, בולטת במיוחד על ידי השוואת תיאוריה הנזכרים לעיל, לתיאורה על ידי האחרים, התימנים שחיו בכנרת משנת 1912 עד לגירושם ב-1930. דוגמה לכך נמצאת בדבריו של מנהיגם, יוסף בן דוד מרגלית, שתיאר את חיי היום יום של התימנים בכנרת:

"[...] ואלה היו גזעים איומים. גזעים רחבים. כי ברום הזה הגזע תמיד גדל [...] הם עברו והוציאו, ניקו את השטח. היו עובדים, ניקו את כל השטח של כנרת. שאחר כך תהיה קבוצת כנרת. ושמה היו ביצות. הביצות היו מגיעות מבית הקברות של דגניה עד בית הקברות של כנרת. בוואדי הזה, הוואדי הזה היה כולו ביצות, לכל האורך. ושמה היו יתושים, מלריה. בבוקר, עם זריחת השמש היו מסתכלים ורואים את היתושים ממש כמו עמודים, מהמים עד גובה חמישה עשר מטר היו היתושים עמודים כאלה".³¹

מנקודת מבטו של מנהיג התימנים, הכנרת מתוארת על ביצותיה ויתושיה. הנוף נושא חולי ותמותה. זהו לא נוף המיטיב עם הנפש. היעדר ההשגבה בטקסטים של המודרים מחזק את ההנחה שהקדושה וההשגבה הם אמצעים מגמתיים ופוליטיים, שנוצרו על ידי המנגנונים הלאומיים ההגמוניים ובאו לידי ביטוי בכתביהם של עושי דברם.

הנקמה

הנקמה היא יצר אנושי שתועל על ידי המערכת הלאומית להצדקה ואולי אף לעידוד מותו של הקורבן. יצר זה מניע את שפיכות הדמים, מסלים אותה, מציג אותה כהכרח ובדיעבד מצדיק אותה. נקמה היא תשלום רעה תחת רעה. נקמת אדם בחברו המתבטאת ב"גאולת דם", משמעה הריגה. כלומר, נקמה נתפשת כעיקרון מוסרי לפיו יש לתבוע את דם הנרצח מיד הרוצח או מיד משפחתו. המקרא נותן לגיטימציה לנקמת דם. הנקמה והגאולה, המוות והרווחה, כרוכים זה בזה. רנה ז'יראר,³² שחקר את הדינמיקה התרבותית של הקורבן, טוען שהאלימות פועלת במנגנון של חיקוי ותחרות. היריבות בין הנצים היא מימטית. כשמחקים מישהו הופכים אותו למתחרה, לא רק למודל. לפי ז'יראר,³³ הנקמה הינה תוצאה ישירה של מעשה האלימות והיא אלימות "כשרה", הנתפשת כצודקת, כמוסרית וכרצויה. החברה מכילה את האלימות הזאת באמצעות הקורבן. החברה מתאחדת סביבו, וזה, בסבלו, אמור לטהר את הקולקטיב מאשמתו במעגל האלימות. דוגמה לכך נמצאת בסיפורו הסמי־דוקומנטרי של שלמה צמח "ארמת בור". הסיפור

31. ניני, יהודה. [1996]. ההיית או חלמתי חלום. תימני כנרת – פרשת התיישבותם ועקירתם 1912-1930. תל אביב: עם עובד. עמ' 109.

32. Girard, Rene. [1977]. *Violence and the Sacred*, translated by Patrick Gregory, Baltimore: Johns Hopkins Press, pp. 169

33. Girard, Rene. [1987]. *Things Hidden Since the Foundation of the World*. undertaken in collaboration with Jean-Michel Oughourlian and Guy Lefort, translated by Stephen Bann (Books II & III) and Michael Metter (book I) Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 12

מתאר עבודת חריש, אשר במהלכה מתפתח ריב דמים עם קבוצת ערבים הטוענת לבעלות על האדמה. בעקבות התקרית עולה תגובה אינסטינקטיבית של רצון לנקום:

"הדם השפוך שנצטבר לשלולית קטנה ושהעפר התחיל כבר סופגו היה צועק חמס ממעמקי הקרקע, ומראה האצבע החתוכה שהייתה מתגוללת לעינינו תבעה נקם! נקם! [...] השתוקקנו לקרב גלוי ותיעוב היה תופס בנו למארכם החמסני של שכנינו [...] ובתוך הנפש נעשה כה קל [...] אותה קנאת הנקם העזה שהייתה ממלאה את כל הפנים שלנו הייתה מרוממת אותנו".³⁴

תחושת הנקמה היא אינטגרלית למעשה האלימות, ולפי שלמה צמח יש בה רוממות ורווחה – "קנאת הנקם הייתה מרוממת אותנו". רעיון הנקמה, כמהלך מחזורי של תגובה ותגובה שכנגד, נוכח באופן בולט בסיפורו של י.ח. ברנר **"מכאן ומכאן"**.³⁵ הנער עמרם מבקש לנקום את דם אביו, המורה הגיבן, שנהרג על ידי ערבים. רעיון גאולת הדם, אשר עמרם מתוודע אליו בעקבות הרצח, הולם את אופיו הכוחני של עמרם וטורד אותו. הנקמה מופיעה כמחשבה וכדרך התמודדות בתשתית הרעיונית והעלילתית של הסיפור מתחילתו, עוד בעקבות הפרעות ברוסיה, בעטיין עלו ארצה:

"והעיקר היותר גדול בעבודתנו זאת, לפי דבריו, יושם נא לב, העיקר היותר גדול בשבילו היה הצורך בנקמה, נקמה במכוני הפרעות. הנקמה לא נעשתה, אבל צבי לפידות לא חדל, אף על פי כן, להניע בבלוריתו־רעמתו ולדבר עליה".³⁶

עמרם, בנו של הנרצח, מעוניין בהשבת כבוד אביו, על ידי שפיכת דמם של מי שפגע בו. הנקמה נתפשת בעיניו כמישימה קיומית והוא מטפח אותה בקרבו:

"רק על עמרם הקטן סיפרו, שהוא היה רצין מאד... וכעבור ימים מספר, כשהכל שבו מהעיר, אחרי שהובחלו לשם, ואת אביו לא הביאו אתם (לא החזירוהו מבית החולים!), לא היה יתום זה שומר את ה"קדיש" [...] החברים בחצר שוחחו אחר כך על המנהג של גאולת הדם, והוא שמע ושחק. [...] הילד העברי מחרפי (דרום רוסיה), שנתגלגל באשמת אבותיו לחופי ארץ העבריים – שתק. הוא הפטפטן שתק".³⁷

רעיון הנקמה נזרע בעמרם, תוסס ומבשיל לאיטו:

"פיזור־נפשו הרגיל של עמרם בשעות של תורה לא היה לו באותה שעה והוא שמע את קול הרבי: "אם במחותרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים". [...] עמרם ישב על

34. צמח, שלמה. [תרע"ב]. אדמת בור. **האחדות** 10. עמ' 11.

35. ברנר, י"ח. (תרע"א). [תשל"ח]. מכאן ומכאן. **כתבים**. כרך שני. ספרית פועלים, הוצאת הקיבוץ המאוחד. עמ' 1440-1265.

36. ברנר, י"ח. (תרע"א). [תשל"ח]. מכאן ומכאן. שם. עמ' 1312.

37. ברנר, י"ח (תרע"א). [תשל"ח]. מכאן ומכאן. שם. עמ' 1313.

המפתן והגה: אין דם לגנב. את דמו לא צריך לגאול... אבל... אבל — אבא? ... אבא לא היה גנב. אבא היה "קדוש". הכל אומרים כך. [...]. את אביו הרגו בדרך. הרגו. בדרך. מן הכפר הסמוך. אביו לא נמצא במחתרת. בדרך. ולמה, איפוא, לא גואלים את דמו? את דם אביו הקדוש — למה לא גואלים? — אין מי?...³⁸

עמרם מטפח בתודעתו את הנקמה העתידה לבוא. גאולת דמו של אביו היא צורך קיומי עבורו ועיכובה הוא עוול שנפשו זועקת לתקן. פסקת הסיום של הסיפור עוסקת בהבטחה לנקמה. האלימות העברית עוד לא יצאה אל הפועל ודמו של המורה הגיבן לא נגאל. העיכוב נעוץ בחוסר בשלות לאומי וחברתי להשיב אלימות. אבל עלילת הסיפור נפש גיבוריו מכוונים ליעד הזה:

"יצא אריה לפידות עם עמרם אל הסביבה ללקוט קוצים וברקנים [...]. למען שים בהם אש ולאפות עליהם את הפיתות. [...]. היתה עוד תקווה, כי גם הפת, הפת האמיתית, שתיאפה אחר הצהריים ושתספיק אוכל לשבוע ימים, תעלה גם היא. ראשו של עמרם הקטן עדיין היה מונח בחיקו של אריה לפידות, ודבר מה עצוב, פשוט, מעורר חמלה, ויחד עם זה סודי, חשוב ויקר עד אין קץ היה בדביקות זו. שרידי קוצים היו להם לשניהם על בגדיהם הפרומים ובראשיהם. אז קראה להם אופת הלחם לעזור לה, ויקומו שניהם ויעמדו. ואותו הסוד הגדול היה גם בקוציהם גם בעמידתם. על משמרתם עמדו. על משמרת החיים עמדו הזקן והילד, נעטרי קוצים. החמה זרחה כמו לפני הגשם. ההויה הייתה הוויית קוצים. כל החשבון עוד לא נגמר."³⁹

הנקמה שהיא הפת האמיתית, מזונה של הנפש, "נאפית" בעזרת הקוצים וההויה הדוקרנית והמייסרת שהם מסמלים. חייהם של הגיבורים תלויים בנקמה והם שומרים עליה, כמו גם על חייהם, ומחכים בדריכות לשעת בואה. החשבון שעוד לא נגמר הוא מעין הבטחה של המחבר להתממשותו העתידית של הכוח. הכוח שיבשיל יגאל את דמו של הנרצח וישתלב בטבעיות במעגל המסלים והבלתי ניתן לעצירה של האלימות.

"חלמנו ע"ד" * מלחמה"⁴⁰ — התייחסות להקרבה ולקורבן מנקודת מבט מגדרית-נשית

עד כה נושא המוות בקרב נסקר מנקודת מבטם של הגברים. אולם, בעלייה השנייה היו גם נשים. הן היו מיעוט שולי, כ-15% בלבד,⁴¹ אך עדיין הן היו שם והיוו חלק מהחברה. נשאלת

* על דבר

38. ברנר, י"ח. (תרע"א). [תשל"ח]. מכאן ומכאן. שם. עמ' 1437-1438.

39. ברנר, י"ח. (תרע"א). [תשל"ח]. מכאן ומכאן. שם. עמ' 1440.

40. מלכין, שרה. [אדר, תרע"ב]. הפועל הצעיר 11. עמ' 14.

41. יורעאלי, דפנה וברנשטיין, דבורה. [1997]. הפועלות בעלייה השנייה. העלייה השנייה. מחקרים. מקורות.

אישים. כרך מחקרים. עורך: ישראל ברטל. ירושלים: הוצאת יד בן צבי. עמ' 294.

השאלה, באיזה אופן הנשים והמגדר הנשי השפיעו על סדר יומה של התקופה? ובעיקר, כיצד הנשים תפשו את המוות בקרב, כעיקר גדול של התקופה? האם הן התייחסו אליו כמו הגברים, כפי שנסקר עד כה, או שמא יש שוני מהותי באופן שבו הנשים תפשו ועיצבו את ההקרבה? בכואנו לבחון סוגייה זו, עלינו להדגיש שהמפעל הציוני במהותו לא נועד למגדר הנשי, אלא למגדר הגברי. המהפכה הציונית קראה לכינונו של אדם חדש, שאופיין בגבריותו ובעיקר בגופו הגברי. המוסדות החשובים של העלייה השנייה לא התייחסו כלל לשאלה המגדרית, ורק הקמתה של חוות הפועלות, ב-1911, על ידי האגרונומית הד"ר חנה מייזל, אפשרה מקום ייעודי וייחודי לנשים.

לכן, יש להבין תחילה כיצד נשות העלייה השנייה התמודדו עם חוסר המקום למגדר הנשי. ככלל, נשות העלייה השנייה שאפו למיצוי המעשה הציוני, בהתאם לנורמה שיצרה ההגמוניה הגברית. ואכן, בטקסטים נשיים רבים של התקופה ניכר הדהוד וחיזוק של מנגנוני הכתיבה ההגמוניים. בצדם, ישנם טקסטים מעטים המנסים לכוון את הייחוד הנשי, לא על ידי הידמות לגברים (והיבלעות בתוכם) אלא כרכיב ייחודי בפני עצמו. רחל כצנלסון, בטקסט מ-1918, מייחסת למרחב קדושה דתית, בהתאם לאופן שבו ההגמוניה הגברית תיארה את המרחב; אלא שהיא מוסיפה את הרכיב המגדרי:

"כנרת, את – מולדת הנפש, אשר לפעמים אין אנו יכולים לבטא את שמך מבלי להוסיף בעומק הלב: 'קדושה'. ומי השרה את הקדושה על הכנרת? אולי הים והירדן? ואולי 'הוקן' שחי בה, ואולי הנערה העבריה אשר עמדה שם ראשונה בגן ושתלה וזרעה ועדרה?"⁴² (ההדגשה שלי)

רחל כצנלסון מקבלת את הראייה של הכנרת כקדושה, בהתאם לנורמה; אך כשהיא תוהה על סיבת הקדושה היא מתעקשת להכליל את הנערה העבריה, העובדת לראשונה בעבודה חקלאית, כמהות היוצרת קדושה. רחל כצנלסון מכוננת בכתיבתה את הרכיב המגדרי הנשי. אולם היא הייתה יוצאת דופן. ככלל, נשות העלייה השנייה ראו עצמן חלק מהמכלול ולא ניסו להשמיע קול ייחודי. יתר על כן, הן ניסו למחוק את הנשיות שלהן, להעלים ולהבליע אותה. כדי להצליח במשימתן הן נקטו סדרה של מבעים פרפורמטיביים האופייניים למגדר הגברי, ובכך, על פי ג'ודית באטלר, קראו תיגר על ההבניות המגדריות, ערערו על הקשר בין מין למגדר ואף חשפו את מומצאותו.⁴³ למשל, צפורה זייד, בדוגמה אחת מני רבות, מעידה על נקיטת המבעים הפרפורמטיביים של המגדר הגברי:

"למדתי לחרוש וללכת בתלם עם זוג שוורים; הסתגלתי לעקשן שבכלי העבודה – למעדר; ותענוג מיוחד גרמה לי מלאכת הרכיבה".⁴⁴

42. רחל כצנלסון. [תש"ו]. מסות ורשימות. תל אביב: עם עובד. עמ' 252.

43. באטלר, ג'ודית. [קיץ תשס"א, יולי 2001]. צרות של מגדר (קטע). מכאן. כרך ב. כתב עת לחקר הספרות העברית. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. עמ' 202-219.

44. זייד, צפורה. [תש"ז]. עם השומר. העלייה השנייה. בעריכת ברכה חבס. תל אביב: עם עובד. עמ' 530.

אכל לבישת בגדי הגברים והעבודה הפיסית הקשה לא הספיקו לנשים על מנת להשתלב. מוקדי הכוח המשמעותיים באמת עדיין נחסמו בפניהן. במיוחד נכזבה תקוותן להשתלב כחברות שוות בארגון "השומר". "השומר" היה מזוהה עם מפלגת "פועלי ציון" הסוציאליסטית, החברים היו ספוגים רעיונות שוויוניים ובכללם שוויון זכויות לנשים. לכן, ארגון "השומר", כקבוצה חברתית סגורה ומיוחדת, אשר הרחיקה לכת במהפכת העלייה השנייה, עוררה גם תקווה לפריצת דרך במישור המגדרי. אולם, במבחן המציאות, השומרים סירבו לשלב את הנשים כחברות שוות באגודתם, ובעיקר – מנעו מהן ליטול חלק בשמירה. שדה הקרב הותר לגברים בלבד. האפשרות הממשית להיות קורבן לאומי נגזלה מהנשים.

הגברים היו זקוקים לבלעדיות על השמירה, משום שהם השתוקקו לכוח שהיא נושאת, ומשום שבאמצעות השמירה הם עיצבו את גבריותם. הרחקת הנשים ממעשה הכוח הגברי הזה נועדה לשם חידוד הזהות הגברית. מרגלית שילה הסבירה שהאישה הייתה ה"אחרת", וההנגדה אליה בנתה את הדיכוטומיה בין גבריות לנשיות, שדימוי "השומר" נזקק לו.⁴⁵ המשמעות הייתה שהאוחז בנשק, העתיד בפוטנציה להיות הקורבן הלאומי – יהיה גבר בלבד.

אמנם, פה ושם נשים מילאו את מקום הגברים ואחזו בנשק, אך בעיקרון, השמירה הייתה מחוץ לתחומן. כך, קובעי הטון, הגברים, סירבו לזכות את הנשים בזכות להיות קורבן ולמות על מזבח האומה. ננסי ג'יי הציעה הסבר, לפיו הגברים קינאו בנשים על כוח הלידה ועל רקע זה קבעו את בלעדיותם על הולדת האומה.⁴⁶ ההדרה משרה הקרב ומהאפשרות לאחוז בנשק הכאיבה לנשים, ובתגובה לה כתבה שרה מלכין, בשם הנשים, על תשוקתן להיות קורבן:

"כשם שהציונים הצעירים תארו לעצמם 'תמונה דמיונית' של פעולה 'כבירה' בעתיד, כך גם אנו הציוניות הצעירות חלמנו ע"ד 'מלחמה' וקורבנות בשביל רעיון גאולה".⁴⁷
(ההרגשה שלי)

חלומן של הצעירות הוא "על דבר מלחמה"! תמצית השאיפה הלאומית היא המוות. המוות הוא שיאה של פעולה כבירה, הוא מושא החלומות ואות הכבוד בדרך לגאולה הלאומית. המאבק על שוויון זכויות מגדרי נעשה באמצעות המאבק על הזכות להיות קורבן – גם אנו הציוניות הצעירות חלמנו ע"ד "מלחמה".

כיוון שהמוות במלחמה נשאר בגדר חלום אצל הנשים, ולא מומש בפועל, הנשים עשו כל

45. מרגלית שילה. [תש"ס]. האשה העבריייה החדשה – פנים רבות לה. השומרת כמקרה מבחן. **ביקורת ופרשנות** 34. עמ' 15.

46. Jay Nancy. [1994]. **Throughout your Generations Forever: Sacrifice, Religion, and Paternity**. Chicago: The University of Chicago Press

47. מלכין שרה. [אדר, תרע"ב]. **הפועל הצעיר** 11. עמ' 14.

שביכולתן להתקרב אליו ולהקריב מעצמן את ההקרבה הגדולה ביותר האפשרית לגביהן. לדוגמה, המשוררת רחל בלובשטיין, במבט לאחור, מתארת את הכיסופים להקרבה: **"ככל אשר הארוחה הייתה דלה, כן עלזו קולות העלומים. מני רווחה יגורנו, נכספנו לקורבן, לעינוי, לככלי אסיר, בהם נקדש ברמה את שם המולדת"**.⁴⁸

הקורבן הוא מושא הכיסופים הלאומיים והוא אמצעי להקדשת המולדת והלאום. כמו אצל הגברים, נשות העלייה השנייה הישירו מבט אל הסבל ושאפו לצלוח אותו. גם הן המירו את הסבל באתגר אידיאולוגי עד כדי עיצובו כמושא כיסופים.

כיוון שהדרת הנשים מנעה מהן להגשים את חלומן להילחם ולהיות קורבן לאומי, הן חיפשו את המקום הקרוב ביותר לחויית הקורבנות ומצאוהו בתחום הסיעוד, שנתפש כמרחב וכייעוד נשי. מישל פוקו מיפה את מנגנוני הכוח והשליטה בבית החולים,⁴⁹ והסביר שנישת הסיעוד התאפשרה כתוצאה מוואקום בטיפול השוטף בחולה. הרופאים, הגברים, היו מעוניינים בטיפול המשימתי ולא בסיעוד האפרורי והמתמשך. כך, הנשים, ללא קשר להכשרתן המקצועית, התנקזו אל הנישה הסיעודית. למשל, לחיה-שרה חנקין לא היו כישורים מקצועיים, אך היא נענתה לאינטרפולציה שמייעדת אותה לטיפול בגופו של הפצוע:

"שמענו יריות רבות מצד הירדן [...] התקרב רוכב לשער וביקש שייתנו לו להיכנס. הכנסנוהו והוא שותת דם; הורדנוהו מעל הסוס והשכבנוהו באחד החדרים. חובשת לא הייתה אז במקום ולא חומרי רפואה. מסרו לי לטפל בו ואני חבשתי, כל הלילה לראשו הפצוע, תחבושות מים קרות".⁵⁰

הנשים אימצו לעצמן את עמדת הסיעוד והטיפול בגוף הפצוע משום שבדרך זו הן התחככו בהקרבה, התקרבו אליה, התאמצו למענה. הן השקיעו את מיטבן ולעיתים את כל עולמן למען הצלת חיים. זאת הייתה ההקרבה שהותרה להן.

סיכום

באמצעות מנגנוני עומק פוליטיים וחברתיים, החברה שהתהוותה בארץ בתקופת עשור העלייה השנייה התגבשה סביב המוכנות לויתור על החיים ולחירוף הנפש. הזיכרון הלאומי הקים פנתיאון לחורבן, להקרבה, למוות. החוויה הקורבנית המתמשכת התעצבה כדבק מאחד של

48. בלובשטיין, רחל. (תרפ"ט, 1929). [תשי"א]. קרבנות? (למאמרו של מ. בילינסון "חצי יובל לעליה השנייה). **שירת רחל**. מהדורה חמישית. תל אביב: דבר. עמ' ר"ו-ר"ח.

49. Foucault, Michel. [1995]. **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, translated from the French by Alan Sheridan, New York: Vintage, pp. 185-186.

50. חנקין, חיה-שרה. [תרצ"ו]. בנרודים. **קובץ השומר**. תעודות זכרונות ורברי הערכה כתובים בידי ותיקי השומר. תל אביב: הוצאת ארכיון העבודה. עמ' 111.

הקהילה והעם, של הגברים ושל הנשים שבה. המענה שהציעה הלאומיות, באמצעות הספרות, סייע בטשטוש האבל על הקורבן ואיפשר להמשיך ולתבוע את מסירות הנפש שדרש המעשה הציוני. הערעור על מעמד היתר של הקורבן הנופל בקרב, כגון ערעורו של פרישמאן, נשאר מינורי. האתוס המז'ורי בנה את הגבורה וההקרבה כערכים דומיננטיים בעיצוב החברה והתרבות.

e-mail: haskin1@012.net.il